

NATURALİST VERİLERİN TEİSTİK SONUÇLARI (Fıtrat Kavramı Özelinde Bir Yorum Denemesi)

Osman Zahid ÇİFÇİ (*)

Öz

Bu çalışmada; Birleşik Devletlerdeki psikoloji laboratuvarlarında yapılmış olan deney sonuçları ele alınmış ve söz konusu sonuçlar teistik açıdan yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada modern psikolojinin şekillenmesinde etkili olan ve 1980’li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanılan bebek laboratuvarlarının verileri, felsefi açıdan değerlendirme-ye tabi tutulmakta ve bu anlamda deneyler felsefi değerlendirme için birer malzeme işlevi görmektedir. Bahsedilen deneylerde, insanların doğuştan Tanrı inancına yatkın olduğu sonucu çıkmıştır. Bu sonuç, İslam’da fıtrat olarak ifade edilen kavramla örtüşmektedir. Çalışma, bu örtüşme üzerinden bir yorum denemesi içermektedir.

Anahtar Kelimeler: D. Kelemen, M. Evans, K. Wynn, Teizm, Fıtrat

From Naturalist Efforts to Theistic Results (The Concept of Human Disposition in Private a Review Essay)

Abstract

In this study, the results of the experiments which were made in the laboratories of psychology in the united states discussed and the results has been interpreted from a theistic perspective. The infant laboratory where effective in shaping the modern psychology and used since the 1980s data are used in the study. In the experiments mentioned, resulted in the conclusion that is predisposed to believe in a god born of the people. This result are consistent with the concept expressed “fıtrat” in a theistic religion which is Islam. This study includes interpretation experiment on this overlap.

Keywords: D. Kelemen, M. Evans, K. Wynn, Theism, Natural disposition

*) Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Felsefesi Ana Bilim Dalı
(e-posta: ozahidcifci@aksaray.edu.tr)

Giriş

Temel konuları Tanrı, âlem ve insan olarak belirlenebilecek olan din felsefesinin ana uğraş alanlarından birisi de; Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yönelik ortaya konulan delillerdir. İlk çağlardan itibaren filozofların bu yönde çaba sarf ettikleri ve varoluşun ana nedenini aradıkları görülmektedir. Filozofların birçoğu, bu çabaları neticesinde, her şeyin ilk sebebi, tek, mutlak anlamda iyi bir Tanrı fikrine ulaşmışlardır. Tarih boyunca birçok filozof, kozmolojik ve teleolojik delil gibi çeşitli deliller kullanarak Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışmıştır. Müslüman filozoflar da, sahip oldukları Tanrı tasavvuruna göre deliller ortaya koymuşlardır. İslam felsefe tarihine baktığımız zaman, Tanrı'nın bütün varlıkların ilk nedeni, varlığı zorunlu olan, mükemmel ve bir olan, ilk muharrik şeklinde tasavvur edildiği; ontolojik, kozmolojik ve teleolojik delillerle Tanrı'nın kanıtlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Natüralist çalışmaları teistik açıdan yorumlama denemesi ilk değıldir. Daha önce, natüralist bilim insanları tarafından ortaya atılan fikirler, teist düşünürlerce farklı şekillerde yorumlanarak, Tanrı'nın varlığına işaret eden deliller olarak görülmüştür (Barret, 2007, s.57-72). Bizim yapmaya çalıştığımız var olan paradigma çerçevesinde, apolojik bir tavırla Tanrı'nın varlığını savunmak değıldir. Ortaya konulmuş olan araştırma verilerine farklı bir bakış açısı ile yönelmek ve bu açıdan da bakılıp bakılamayacağını tartışmaya açmaktır. Çalışmamızla ilgili vurgulamamız gereken nokta, “naturalist veriler” olarak değılendirilen araştırmalardan sadece fitrat kavramıyla ilgili olanlarının bu çalışmaya dâhil edilmiş olmasıdır. Fitrat özelinde bir yorumlama yapacağımız için, laboratuvarlarda yapılan ve çok farklı açılardan teistik yorumlamaya tabii tutulabilecek çalışmalara değınilmemiştir.

Çalışmamızdaki temel amaçlardan birisi de, dilimize hiçbir çalışmaları çevrilmemiş ve ülkemizde herhangi bir değılendirmeye konu olmamış olan bilim insanlarını ve araştırmalarını ülkemiz felsefe literatürüne kazandırmaktır. Bu nedenle, bahsi geçen araştırmacıların yapmış oldukları deneyleri çok fazla yorum katmadan aynen aktarmayı, kendi yorumlarımızı “teistik yorumlar” başlığı altında vermeyi uygun gördük. Böylelikle, yapılan deneylerden başka araştırmacıların da başka sonuçlar çıkarmasına imkân vermeyi amaçladık. Çalışmada bahsedilen araştırmacılar ve çalışmaları, günümüzde başta Birleşik Devletler olmak üzere birçok ülkede tanınmakta ve ortaya koydukları araştırmalar dikkat çekici bulunmaktadır. Yapılan araştırmaların ve bu araştırmaları yapan bilim insanlarının ülkemizde tanınması, din felsefesi ve din psikolojisi bilim dallarına alan açacak, ortaya konmuş olan görüşler farklı açılardan değılendirilmiş olacaktır.

Çalışmada öncelikle “naturalist veriler” olarak değılendirdiğimiz araştırmalar ele alınacaktır. Araştırmalar ele alınırken, çalışmayı yapan kişilerden de kısaca bahsedilecektir. Bunun nedeni yukarıda da bahsedildiği gibi, bu kişilerin Türkiye’de tanınmıyor olmalarıdır. Daha sonra ise yapılan bu araştırmalarda ulaşılan verilerin teistik bir yorumunun mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

1. Natüralist Veriler

a. Deborah Kelemen ve Çalışmaları

Boston Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olan Kelemen, kendisine ait "Çocuk Geleşim Laboratuvarı"nda, doğal seleksiyon ve inanma duygusunun kaynağına yönelik bilimsel çalışmalar yapmaktadır. Özellikle çocuklar üzerinde yaptığı çalışmalar, güntümüz bilim camiasının ve popüler yayın organlarının dikkatini çekmektedir.

Çalışmamızda Kelemen'in, yaptığı deneysel çalışmaların sonuçlarını ortaya koyduğu Amerikan Psikoloji Topluluğu tarafından çıkarılan; *Developmental Psychology* dergisinde 1999'da yayımlanmış olan: "Why Are Rocks Pointy? Children's Preference for Teleological Explanations of the Natural World" başlıklı makalesini, yine aynı yıl *Trends in Cognitive Sciences* dergisi Aralık sayısında yayımlanan "Function, goals and intention: children's teleological reasoning about objects" başlıklı makalesini ve *Psychological Science* dergisinde 2004 yılında yayımlanmış olan: "Are Children "Intuitive Theists? Reasoning About Purpose and Design in Nature" başlıklı makalesini ele alacağız. Bu çalışmaların seçilmesinin nedeni, yazarın diğer çalışmalarına bu çalışmalarının kaynaklık etmesi ve natüralist amaçlarla yapılmış olmalarına karşın, teistik açıdan değerlendirilebilecek sonuçlar barındırmalarıdır.

Kelemen'in çalışmalarındaki temel amaç, insanların var olan her şeyde bir amaç olduğuna dair olan inançlarının nedenini sorgulamaktır. Natüralist bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Kelemen, esasında çalışma bulgularında evrimin izlerini aramakta ve sonuçları evrimci bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Teleolojik açıklamaların ne zaman ve neyin etkisiyle başladığını araştırdığı çalışmalarında vardığı sonuçlar, küçük yaştaki çocukların her şeyde bir amaç gördüğü yönündedir (Kelemen, 1999a, s.1442).

Kelemen'in yakarıda söz edilen çalışmalarının ilki, iki aşamalı olarak planlanmış ve ilk aşamada; 16'sı üniversite mezunu yetişkin, 48'i ise 7,8 ve 10 yaşlarındaki ilkokul çocuklarından seçilmiş olan deneklere, gösterilen renkli resimlerle, çeşitli hayvanların ve taşların var oluş amaçları sorulmuştur (Kelemen, 1999a, s.1442). İkinci aşamada ise; yine aynı sayı ve vasıflardaki deneklere deneyin ilk aşaması uygulanmadan çeşitli özelliklerde bulut resimleri gösterilmiş ve onlardan bu resimleri yorumlamaları istenmiştir (Kelemen, 1999a, s.1445).

Deneyin ilk aşamasında çocukların yetişkinlerle kıyaslandığında çok daha fazla amaçsallığa yönelik eğilimler taşıdıkları tespit edilmiştir. Onlara hayvanların ne için var olduğu sorulduğunda hayvanat bahçesine gitmek için gibi, kayaların ucunun neden sivri olduğu sorulduğunda ise; hayvanların sırtlarını kaşıyabilmeleri için gibi amaç yönelimli cevaplar alınırken, aynı sorulara yetişkinler fiziksel cevaplar vermeyi tercih etmişlerdir. Çalışmanın ikinci aşamasının tasarlanmasının nedeni, denekleri bir ön hazırlığa tâbi tutmaktır. Bu çerçevede herhangi bir şeyin neden var olduğu sorulmadan önce bulut resimlerine anlam yüklemeleri deneklerden beklenmiş, bu ön hazırlıktan sonra birinci aşamada kullanılan materyallerle deneye tâbi tutulan çocuklardan on yaş grubu, ilk aşamaya göre farklı cevaplar vermiştir. İlk aşamada diğer yaş grubundaki çocuklardan çok farklı cevaplar vermeyerek amaç yönelimli cevapları tercih eden 10 yaş grubu çocuklar, ikinci aşı-

mada geçirdikleri ön hazırlık neticesinde, yetişkinler gibi, daha fiziksel cevapları tercih etmişlerdir. Buradan; teleolojik düşünme yetisinin sonradan öğrenilmediği, doğuştan bu yetiyi insanın beraberinde getirdiği sonucu çıkarılmıştır (Kelemen, 1999a, s.1448-1450).

Kelemen'in diğer çalışmasında da amaç; insanlarda var olan teleolojik yorumlama yetisinin kaynağını tespit etmeye yöneliktir. Bu çalışma da yetişkinler ve çocuklar üzerinde yapılmış ve diğer çalışmaya benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmayı, yapılan diğer çalışmadan ayıran nokta; sadece çocukların değil, her yaş grubundan katılan bütün deneklerin aslında teleolojik açıklamalara meyilli olduğunu tespit etmiş olmasıdır. Yapılan çalışmada çocukların yaşlarına göre teleolojik açıklama yapmalarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Daha küçük yaştaki çocuklar daha fazla amaca vurgu yaparken, yaş büyüdükçe amaca yapılan vurgu azalmış, ama devam etmiştir. Yetişkinlerde de amaca vurgu vardır. Bu çalışmada insanın ne zaman alışılmadık, yapay veya farklı özelliklere sahip bir nesne görse, ne için var olduğunu sorguladığı ve teleolojik bir açıklama getirdiği görülmüştür. Alınan eğitim ve yaş, tecrübeyi artırdığı için amaçsallık ilerleyen yaşlarda azalsa da, ne zaman tecrübe dışı bir nesne görülse teleolojik çıkarımlar yapma tutumu hemen kendisini göstermektedir. Kelemen, yaptığı bu çalışmaların sonunda "ayırım gözetmeyen teleoloji" kavramını bilişsel psikolojiye kazandırmıştır (Kelemen,1999b,s.461-468). Buradan; hangi yaş grubunda olursa olsun insanların genelinin, dünyaya teleolojik bir gözle baktığı ve var oluşlarının da bir amaç için olduğunu düşündükleri sonucu çıkmaktadır.

Kelemen'in ele alacağımız son çalışması ise daha spesifik bir sonuca odaklanmakta, yetişkinlerde ve çocuklarda var olduğu tespit edilen teleolojik yorumlama yetisinin teizme kapı açıp açmadığını sorgulamaktadır. Bu çalışmada, konuyla ilgili yapılan son çalışmalar derlenmiştir. Çalışmayı dikkat çekici kılan; diğer çalışmalardakine göre daha küçük çocuklar üzerinde deneyler yapılmış olmasıdır. Beş yaşa kadar olan çocuklar, 6-10 yaş arası çocuklara nazaran, var olan amaçlılığı ve tasarımı insan dışı varlıklarda aramaktadırlar. Bu da tasarım inancının doğuştan var olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Çalışmanın diğer önemli bulgusu, eğitimle kazanılan bilimsel açıklamalara meyletme durumunun teleolojik açıklama yapma yetisinin yerini almadığı, sadece bunu bastırıldığı şeklindedir. Çalışmaların neticesinde çocukların içgüdüsel olarak teist olduğu ve tabiatta var olan her şeyin doğadışı bir güç tarafından tasarlandığına inandıkları tespit edilmiştir.

Kelemen, araştırmaların ortaya çıkardığı sonuçların post Darwinist bilim adamlarınca yorumlamasının ve bu sonuçlara göre bilinenlerin revize edilmesinin gerekli olduğunu söylemektedir. Kelemen'in bu noktada görüşü; var olan bu tasarım inancının evrimsel bir rastlantı sonucu ortaya çıkmış olması şeklindedir (Kelemen, 2004, s.295-301).

b. Margaret Evans ve Çalışmaları

Naturalist bir perspektifle çalışmalar yürüten bir diğer isim olan Margaret Evans, Michigan Üniversitesi'nin "İnsan Gelişimi ve Kalkınma Merkezi"nde araştırmacı doçent olarak görev yapmakta olup, çocuklar üzerine yaptığı çalışmalarında inancın temellerine yönelik bulgular ortaya koymaktadır.

Burada Evans'ın, dini inançların kaynağını “doğüstü” olanda değil, “doğal” olanda aramak için yaptığı laboratuvar çalışmalarını içeren iki makalesini değerlendireceğiz. Bu makalelerden biri; Cambridge Üniversitesi yayınlarından 2000 yılında editöryal bir yayın olarak çıkan; “*Imagining the Impossible: Magical, Scientific and Religious Thinking in Children*” adlı kitabın 305-331 sayfaları arasında yer alan; “Why Creationism Is Here to Stay” başlıklı çalışmasıdır. Diğeri ise; *Cognitive Psychology* dergisinin 42. sayısında yayımlanmış olan; “Cognitive and Contextual Factors in the Emergence of Diverse Belief Systems: Creation versus Evolution” başlıklı makaledir.

Evans, adı geçen çalışmalarında; bilimin bu kadar ilerlemesine ve ortaya deneysel birçok sonuç koymasına rağmen insanların neden evrime inanmadığını (Evans, 2000, s.305-331) ve bu kadar farklı inanç türü olmasına rağmen evrimin hak ettiği ilgiyi görememesinin nedenlerini araştırmayı amaçlamıştır (Evans, 2001, s.217-266). Çalışmalarında 5-7 ve 8-10 yaş gruplarından 185 çocuğu ve 92 ebeveyni denek olarak kullanan Evans (Evans, 2001, s.217), onlara; “hayvanların nereden geldiği” konusunda basit sorular sormuş, onlardan yaratılışçılığa ve evrimsel yaklaşıma vurgu yapan cevap seçeneklerinden birini seçmelerini istemiştir. Deneyle, yetişkinlerin yetiştikleri toplumlara göre farklı cevaplar verdikleri görülmüştür. Öyle ki muhafazakâr toplumlarda yetişen yetişkinler yaratılışçılığa eğilim gösterirken, seküler toplumlarda yetişen bireylerin evrim yönelimli cevaplar verdikleri tespit edilmiştir. Şaşırtıcı sonuçlar ise çocuklar üzerinde yapılan çalışmaların sonucunda ortaya çıkmıştır; hangi toplumda yetişirlerse yetişsinler, ebeveynleri hangi görüşten olursa olsun çocuklar yaratılışa meyilli cevaplar vermişlerdir, ebeveynlerine rağmen, iradeli bir yaratıcıyı kapsayan açıklamaları tercih etmişlerdir (Evans, 2000, s.305-331; Evans, 2001, s.217-266).

Çalışmaların başka ilginç bulguları da olmuştur; yaratılışçı olmak insanlara sezgisel olarak çekici ve kültürel olarak uygun gelmektedir. Çocuklar, doğuştan akıllı tasarımcıya inanç potansiyeli ile doğmakta, ilerleyen yaşlarda kültürün etkisiyle fikirleri dönüşebilmektedir. Fikirlerinin dönüşmesinde eğitim etkili olsa da tam olarak dönüşüm sağlama-sı zor görünmektedir. Yetişkinler arasında evrime meyilli görüş bildirenlerin bile çoğu; evrimin de bir amacı olduğuna vurgu yapmış, evrimle yaratılışçılığı birleştiren görüşler serdetmiştir. İnsanların yaratılışçılığa bu kadar yatkın olmalarında; Tanrı inancının hayatlarına anlam katıyor olması ve bir yaratıcıya inanmanın getirdiği manevi rahatlık vardır. Bunun karşısında natüralizm ise; insanın zihnindekinden başka bir açıklama sunamaktadır (Evans, 2000, s.327-329). Evans'a göre yeryüzünde farklı inanç grupları olsa da bunlar, doğuştan gelen inanma duygusunun kültürel unsurlar tarafından yönlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yeryüzünde var olan inançların birçok açıdan benzeşmesinde, insanların beraberlerinde getirdikleri bu ortak inanç etkilidir (Evans, 2001, s.261-262).

Evans'ın çalışmalarından çıkarılacak sonuç şöyle ifade edilebilir; bu çalışmalar her ne kadar natüralist düşüncelerin neden kabul görmediğini araştırıp, bunun nedenini natüralizmin insana manevi tatmin getirmediğine bağlayarak, aslında bilimsel olanın natüralist açıklamalar olduğu savını desteklemek için yapılmış olsalar da, Paul Bloom'un dediği gibi; eğer bir “natürel” varsayılan aranıyorsa bu “evrim” değil, “yaratılışçılıktır” (Bloom, 2009, s.123).

c. George E. Newman ve Çalışması

Yale Üniversitesi Bilişsel Psikoloji Bölümü'nde doktorasını tamamlayan Newman; ahlakın doğası ve kaynağı, çocuklarda dini inancın ortaya çıkışı ile ilgili çalışmalar yapmakta ve Karen Wynn'la ortak çalışmaları bulunmaktadır.

Çalışmamızda Newman'ın, Karen Wynn ve diğer çalışma arkadaşlarıyla birlikte PNAS'de (*Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*) yayımladığı; "Early understandings of the link between agents and order" başlıklı çalışmasını değerlendireceğiz. Bu çalışma da diğer çalışmalar gibi deneysel araştırmaların sonuçlarını içermektedir. Bu deneyler Newman tarafından, Karen Wynn'ın idarecisi olduğu Bilişsel Bebek Laboratuvarı kullanılarak yapılmıştır.

Newman, yaptığı deneyleri üç grupta toplamaktadır. İlkinde denek olarak 3-6 yaş grubundan 40 çocuk kullanılmış ve onlara düzen ve düzensizliğin kim tarafından yapılabileceği sorulmuştur. Bu yaş grubundaki çocuklar, düzensiz blok yığınlarına kimin neden olduğu sorulduğunda cevap olarak seçebilecekleri iki seçenekten her ikisine de yönelmişlerdir. Çocuklara sunulan cevap seçenekleri; "Bu düzensizliğin nedeni ablan olabilir mi?" veya "Düzensizliğin nedeni rüzgâr olabilir mi?" şeklindedir. Düzensizlik söz konusu olduğunda çocukların akıllı bir faile tamamen yönelmedikleri görülmüştür. Ancak düzenli blok yığınları gösterilip bunu kimin yapmış olabileceği sorulduğunda ise çocukların tamamı ablalarını işaret etmişlerdir. Düzensizlik için akıllı bir faile gerek duymazlarken, düzen için bütün çocuklar akıllı bir tasarımcının gerektiğini düşünmüşlerdir (Newman vd., 2010, s.17140).

İkinci deneyde; yaklaşık on iki aylık ve yaklaşık yedi aylık olmak üzere iki farklı yaş grubundan 48 bebek denek olarak kullanılmıştır. Bu araştırmada bebeklerdeki akıllı tasarımcıya meyilli tutum tespit edilmeye çalışılmıştır. Bebeklere, rastgele atılan bir topun düzenli blok yığınları oluşturduğu bir video izlettirilmiş ve tepkileri gözlenmiştir. Bu deneyde bütün bebeklerin, rastgele atılan bir toptan düzen oluşturmasını beklemedikleri için, şaşkınlık ifadesi olarak anlaşılacak şekilde uzun uzun videoya baktıkları görülmüştür. Bu yaş grubundaki bebekler dahi tasarımcı varsa akıllı bir tasarımcı beklemekteydiler (Newman vd., 2010,s.17141).

Üçüncü deneyde ise yaklaşık on iki aylık 52 bebek denek olarak kullanılmış ve onlarda da akıllı tasarıma vurgunun var olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu deneyde 12 aylık bebeklerin canlı-cansız nesne ayırımını yapabiliyor olmalarından yararlanılmış, bebeklere insan eline benzeyen bir materyal ile pençeye benzeyen yapay görünümlü bir materyal gösterilmiş ve bu materyallerin hangisinin düzeni veya düzensizliği oluşturabileceğine yönelik bebek tutumları izlemeye alınmıştır. Bebekler insan eline benzeyen materyalden düzen oluşturmasını da, düzensizlik meydana getirmesini de beklerken, pençeye benzeyen yapay materyalden sadece düzensizlik meydana getirmesini beklemişlerdir. Onun da insan eli gibi düzen oluşturabileceği fikri bebekler tarafından oldukça yadırganmıştır. Bu deneyin sonucunda da henüz bir yaşına girmemiş bebeklerin bile bir

tasarım ve tasarımı gerçekleştirecek akıllı bir tasarımcı inancına sahip oldukları sonucu çıkmaktadır (Newman vd., 2010, s.17142).

d. Karen Wynn ve Çalışmaları

Halen Yale Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde profesör olan Wynn, kendisi tarafından yönetilen; "Bilişsel Bebek Laboratuvarı"nda bebekler üzerinde, ahlakın ve inanma duygusunun kaynağına yönelik araştırmalar yapmakta olan Wynn'ın yaptığı çalışmalar sadece bilim dünyası tarafından değil popüler bilim programları tarafından da takdir görmekte ve medyanın ilgisini çekmektedir.

Bu çalışmada Karen Wynn'ın, Oxford Üniversitesi yayınlarından editöryal bir çalışma olarak çıkan; "The Innate Mind, Volume 3: Foundations and the Future" adlı kitabın on yedinci bölümü olarak yayımlanan, "Some Innate Foundations of Social and Moral Cognition" başlıklı makalesini ve çalışma arkadaşları ile birlikte yaptığı laboratuvar çalışmalarının sonuçlarını değerlendirdiği, *Nature* dergisinde yayımlanan; "Social evaluation by preverbal infants" başlıklı makalesini ele ele alacağız.

Karen Wynn bahsi geçen çalışmalarında temel olarak; ahlaki davranma duygusunun doğuştan mı geldiği yoksa sonradan mı öğrenildiği üzerinde durmaktadır. İlk çalışma 3-6 aylık bebekler üzerinde yapılan deneyleri kapsamakta ve deney sonuçlarından; bebeklerin, ahlaki davranma duygusunu ortaya çıkaran iyi kötü ayırımını doğuştan getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu çalışma için yapılan deneyde, 3-6 aylık bebeklere; diğerine yardım eden bir kukla ile diğerine zarar veren bir kukla gösterildiğinde bebeklerin iyilik yapanı seçtiği, kötülük yapandan uzak durduğu gözlenmiştir. Buradan da henüz 3-6 aylık bebeklerin doğuştan ahlaki davranma duygusunu beraberlerinde getirdikleri sonucu çıkmıştır (Wynn, 2008, s.330-331).

Diğer çalışmada ise Wynn ve ekip arkadaşları, yukarıda bahsedilen deneyin bir benzerini 6-9 aylık bebeklere uygulamışlar ve bu çalışmanın sonucu da diğeri ile aynı olmuştur. Bu çalışmada bebeklerden, önce; iyilik yapan kukla ile kötülük yapan kukla arasında seçim yapmaları istenmiş, bu tercihler arasında bebekler iyilik yapan kuklayı seçmişlerdir. Daha sonra iyilik yapan kukla ile tarafsız kalan kukla arasında seçim yapmaları istenen bebekler yine iyilik yapan kuklayı tercih etmişlerdir. Son olarak tarafsız kalan kukla ile kötülük yapan kukla arasında tercih yapmaları istendiğinde bebeklerin tarafsız kalanı tercih ettikleri görülmüştür. Bu çalışma diğer çalışmayla aynı sonuçlara ulaşılmasını sağlamakla beraber bilinçli seçimi de ortaya çıkarmaktadır (Hamlin vd., 2007, s.557-558).

2. Teistik Sonuçlar

Natüralist veriler olarak belirleyip, çalışmamızda değerlendirdiğimiz araştırmaların ortak sonucu; hepsinin insanın doğuştan getirdiği potansiyele vurgu yapıyor olmasıdır. Bu araştırmaların yapılış amacı, aslında insanın doğuştan beraberinde getirdiği potansiyelleri ortaya koymak değildir. Çalışmaları yapan akademisyenler, natüralist dünya görüşüne sahip kişilerdir. Onlar bu araştırmalardan, var olan potansiyelin evrimsel bir rastlantı olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Esasında Karen Wynn dışındaki diğer akademisyenlerin

bulgularının tasarım delili ile ilgili olması dikkat çekmemiz gereken bir noktadır. Bu araştırmacılar, tasarım delilinin reddedilemeyen varlığını kabul ettikten sonra, delili çürütme adına, bu araştırmaları ortaya koymuşlar ve araştırmalarının sonucunda da var olduğuna inandığımız, doğuştan var olduğu algısını beraberinde getirdiğimiz tasarımın aslında olmadığı sonucuna varmak istemektedirler. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse; bu çalışmalardaki amaç, bizim biraz sonra bahsedeceğimiz, İslam düşüncesinde “fitrat” olarak isimlendirilen kavramı delillendirmekten çok uzaktır. Amaç, teizmin temel kanıtlarından olan tasarım kanıtını, bilimsel olarak temelsiz bırakmaktır. Ancak, teistik bakış açısıyla ele alındığında, araştırma sonuçlarından teizme işaret eden bulgular da pekâlâ çıkmaktadır. Amacımız bu bulguların teistik bir yorumunun da mümkün olduğunu ve hatta araştırma sonuçlarının bu tarz bir yoruma daha elverişli olduğunu ortaya koymaktır.

Aktardığımız natüralist verilerin teistik yorumlarına geçerken, İslam’da “Fitrat” olarak ele alınan yaratılış durumunun izahı, natüralist verilerin teistik bakış açısıyla yorumlanması açısından önem taşımaktadır. Bu kavramın literatürde ne ifade ettiği ve en genel anlamda kavramın içeriğine yüklenen anlamların ne olduğu kısaca izah edildikten sonra, fitratla bağlantılı olarak, sonuç yerine bir yorum denemesine yer verilecektir.

a. Fitrat Kavramı

Kelime anlamı; yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş, ilk yaratılış anında bütün varlıkların kendisiyle vasıflandırıldığı sıfat olan fitrat kelimesi; yarmak, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek anlamlarına gelen “fatr” kökünden türetilmiş bir isimdir. İlk yaratılış, yokluğun yarılarak içerisinden varlığın çıkması şeklinde anlaşıldığından bu kelimeyle ifade edilmiştir. Kelime anlamından yola çıkarak fitratı; varlıkların ilk yaratılış anlarındaki temel yapılarını, karakterlerini ve dış tesirlerden uzak olan ilk durumlarını ifade eden bir kavram olarak niteleyebiliriz (Hökelekli, 1996, s.47; Arslan, 2006, s.20-22; Okumuşlar, 1999, s.28).

Fitrat kelimesi Kuran’da bir yerde geçmektedir. Ancak aynı kökten türeyen on dokuz kelime de Kuran’da bulunmaktadır. Fitrat ve fitratla aynı kökten türeyen kelimeler hadislerde de çokça kullanılmıştır. Fitratla ilgili akla ilk gelen; “Sen yüzünü Hanif olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir” (Rum 30/30) mealindeki ayet iken, akla ilk gelen ve fitratın nasıl yorumlanması gerektiği tartışmalarını da beraberinde getiren; "Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan, Mecusi hatta müşrik yapar" (Buhari “Cenaiz” :79, 80, 93; Müslim “Kader”: 22-25) mealindeki hadistir (Hökelekli, 1996, s.47; Arslan, 2006, s.23-24; Okumuşlar, 1999, s.29).

Fitratın neliği sorunu, İslam düşüncesinde uzun süre tartışılmış ve bu konuda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu farklı görüşler, özellikle İbn Abdilber (ö.1071) ve İbn Teymiyye (ö.1328) tarafından tasnif edilmiş ve İslam düşüncesinde fitrat konusunda dört ana görüşün ortaya çıktığı görülmüştür (Arslan, 2006, s.25; Akçay, 2011, s.156).

1. yukarıda bahsi geçen ayet ve hadisin yorumlarından hareketle, başta selef uleması olmak üzere, birçok âlim fitrat kavramının İslam dini olarak anlaşılması gerektiğini söyleyerek; insanların asli dinlerinin İslam olduğunu, doğan herkesin Müslüman olarak

doğduğunu, ancak bazılarının sonradan, çevrenin etkisiyle fitratları bozulduğu için, başka dinleri seçtiklerini kabul etmişlerdir (Hökekleli, 1996, s.47; Arslan, 2006, s.26-27; Okumuşlar, 1999, s.29-32; Akçay, 2011, s.156-158).

2. İslam düşüncesindeki diğer fitrat yorumu ise, bu kavramın; Allah'ın ilk yaratılışta insanlar için ayrı ayrı belirlediği inanç veya inançsızlık durumunu içerdiği yönündedir. Allah'ın belirlediği bu durum insan tarafından değiştirilemez. İnsanlar ilk yaratılış esnasında inançlı olarak belirlenmişse inançlı olarak, inançsız olarak belirlenmişse inançsız olarak dünya hayatından ayrılırlar (Hökekleli, 1996, s.47; Arslan, 2006, s.28-29; Akçay, 2011, s.160-162).

3. fitrat yorumlamalarından bir diğeri ise, bu kavramın; doğan herkesin Allah inancıyla doğması anlamını içerdiğini kabul etmektedir. Bu yorumu yapanlar, yaratılanlardan Allah'ın aldığı söze (elest bezmi) atıf yaparak böyle bir sonuca varmış ve fitratın Allah'ın varlığının bilinmesi olduğunu söylemişlerdir (Hökekleli, 1996, s.47; Arslan, 2006, s.29-32; Okumuşlar, 1999, s.34; Akçay, 2011, s.158-160).

4. İslam düşüncesinde ortaya çıkan son fitrat yorumu ise bir öncesine benzemekle beraber bir noktada farklılık arz etmektedir. Fitratı, insanın yansız (nötr) bir durumda yaratılması olarak anlayan bu yorum, fitratın; insanın ilk yaratılış sırasında Allah'ın tabiatına bahşettiği yaratıcının tanıma eğilimi olduğunu, insandaki olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiğini söylemektedir. Bu yorumun bir önceki fitrat yorumundan farkı; İslam dininin ortaya koyduğu bir Allah inancını değil; her şeyi yaratan, her şeye düzen veren ve her şeyi tasarlayan bir Tanrı inancına yatkın olmayı içermesidir. Bir önceki yorum, Allah inancının doğuştan var olduğunu söylerken, bu yorum Tanrı inancının direk olarak var olduğunu değil, Tanrı'ya inanmaya yatkınlığı ifade etmektedir (Hökekleli, 1996, s.47; Arslan, 2006, s.32-34; Okumuşlar, 1999, s.32-33; Akçay, 2011, s.162-166).

“Dine yetenekli olarak yaratılış” (Akçay, 2011, s.162) şeklinde de ifade edilebilecek olan bu yaklaşım, Hökekleli'nin ifadesiyle; “Bu görüşler içinde en makul olanı ve giderek en çok ilgi görenidir” (Hökekleli, 1996, s.47). Fitratın en kapsayıcı ve anlamlı yorumu olarak kabul edebileceğimiz bu yaklaşımdan yola çıkarak şunları söyleyebiliriz; insan doğuştan düzenleyen ve tasarlayan, her şeye gücü yeten doğüstü bir güç inancını beraberinde getirmektedir. Kendisinde var olan bu inanç; çevre etkisiyle, hadisten de anlaşılacağı üzere, bastırılabilir. Bilişsel psikolojinin de kabul ettiği, düalist yapıdaki insan doğasının fiziksel yönü olduğu kadar psikolojik / ruhi yönü de vardır (Bloom, 2005, s.109-110; Bloom, 2007, s.149; Bloom, 2009, s.123-124). Bu yön insanı hissetmeye ve inanmaya elverişli kılmaktadır.

İslam düşüncesinin önemli düşünürleri arasında yer alan İbn Teymiyye'nin de fitratla ilgili önemli tespitleri olduğu, konuyla ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından aktarılmaktadır. Bu aktarımlara göre İbn Teymiyye'nin, fitratla ilgili yorumlarından, fitratın İslam demek olduğu görüşüne katılıyor olsa da, bu yorumu benimseyenlerden farklı bakış açısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre insan fitratı, yaratıcısını tanımaya ve onu kabul etmeye o kadar yatkındır ki; çocukların bu inanışa sevk edilmesi için çaba sarf etmeye bile gerek yoktur. Çocukların fitratındaki olumlu yönleri ve bu inanca yönelik

yatkınlığı engelleyecek durumların giderilmesi, bu inancın ortaya çıkması için yeterlidir (Hökekleli, 1996, s.47-48; Arslan, 2006, s.27-28).

Kendisinden önce yaşamış olan düşünürlerce ortaya atılmış olan, Tanrı'nın varlığı ile ilgili kanıtları gereksiz görüp, çeşitli nedenlerle eleştiren (İbn Teymiyye, 1978, s.VII/418-419) İbn Teymiyye'ye göre; Tanrı'nın varlığının en önemli kanıtı fitrattır (İbn Teymiyye, 1978, s.VII/418-419; İbn Teymiyye, 1987, s.I/114-115). İnsanın doğruyu yanlıştan ayırabilmesi için Tanrı'nın doğuştan ona verdiği gücü fitrat olarak isimlendiren İbn Teymiyye; bu güç nedeniyle insanların sadece Allah'ın varlığını değil, her şeyden üstün olduğunu da kabul etmiş bir halde dünyaya geldiklerini söylemektedir (İbn Teymiyye, 1978, s.VII/397). İbn Teymiyye, savunduğu bu görüşü anlaşılır hale getirmek için, suçsuz yere kafasına vurulan çocuk örneğini verir. Bu çocuk kafasına aldığı darbeden sonra bu işin failini arayacak ve bu darbeyi neden yediğini sorgulayacaktır. Kafasına vurulanı görmeyen çocuğa bu işi yapan birisinin olmadığı söylendiğinde buna kesinlikle inanmayacaktır (İbn Teymiyye, 1987, s.V/265). Çünkü küçük çocuk bile yapılan bir iş varsa, onu yapan birinin de olması gerektiğini bilmektedir. Bu da insanın zorunlu bir yaratıcı inancına sahip olduğunun göstergesidir.

b. Yorum Denemesi (Sonuç Yerine)

Din, dini inanışların kaynağı ve toplum-din ilişkisi konularını ele alan bilimsel çalışmalar ister antropolojik, ister arkeolojik, ister sosyolojik, isterse dinler tarihi açısından konuyu ele alsınlar, ortak bir sonuç içermektedir: Din ve dine inanma hissiyatı, insanlığın ortak paydasıdır ve bu hissiyatı insan doğuştan beraberinde getirmektedir (Ülken, 1976, s.65). Bu çalışmada “natüralist veriler” olarak değerlendirip ele aldığımız araştırma sonuçları da göstermektedir ki, bu inanma hissiyatı doğuştandır ve onun sonradan oluştuğunu gösteren herhangi bir delil de yoktur.

Yukarıda saydığımız bilim dalları bize; insanlığın var olduğu bütün dönemlerde; yaşadıkları dönem, ırkları, gelişmişlik durumları, coğrafi konumları ne olursa olsun dinin var olduğunu gösteren izlerin mevcut olduğunu söylemektedir. Bu durum, insanlarda ortak olarak var olan bir duygunun göstergesi kabul edilebilir. Tarihin her döneminde insanlar doğaüstü bir gücün varlığına inanmışlar, onu her şeyin sahibi, hâkimi ve tasarlayıcısı olarak kabul etmişlerdir. İnsanlık boyunca genel bir kabul olarak karşımıza çıkan bu gerçek, İslam literatüründe fitrat kavramıyla ifade edilmektedir.

İnsanı diğer türlerden ayıran bazı temel özelliklerin bulunduğu bilimsel bir gerçekliktir. Birisi fiziksel diğeri ise ruhsal/psikolojik özellikleri ihtiva eden düalist bir yapıyla dünyaya gelen insan türünün, ruhsal/psikolojik yönü; onu bir amaç için yeryüzüne geldiğine ve var olan her şeyde bir amaç olduğuna ikna etmektedir (Bloom, 2005, s.109-110; Bloom, 2007, s.149; Bloom, 2009, s.123-124). John Locke'un da ifade ettiği gibi, insanın bu yönü onu ilahi âleme bağlamakta ve yaratıcısıyla ilişki kurmasını sağlamaktadır (Çetin, 1995, s.166). İnsana ait bu özelliklerden en önemlisi de fitrattır.

Bu çalışmada Birleşik Devletlerde, psikoloji laboratuvarlarında yapılmış olan araştırma sonuçlarını teistik açıdan yorumlamayı denedik. Bu araştırmaların ortak özelliği,

Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için ortaya atılmış olan tasarım deliline vurgu yapıyor olmalarıdır. Natüralist bilim insanları tarafından son yıllarda yapılmış olan bu çalışmaların hepsi, tasarım delilinin aslında bir yanılsama olduğunu ortaya koyma çabası içerisindedirler. Bu araştırmaları yapan bilim insanları araştırma bulgularını kendi dünya görüşlerine göre yorumlayarak, var olduğuna inanılan tasarımın aslında sadece bir yanılsama olduğunu iddia etmektedirler. Yaptıkları araştırma sonuçlarından böyle bir yargıya ulaşımlarının başlıca nedeni, bize göre, davranış bilimlerine indirgenmiş olan “psikoloji” ile ilgileniyor olmalarıdır. Davranışçı yaklaşımla araştırma bulgularına yaklaşmanın sonucunda, doğaüstü kabul ettikleri her şeyi reddetmeyi “bilim” olarak addeden bu araştırmacılar, araştırma bulgularından da, kendilerine göre, “bilimsel” sonuç çıkarma adına evrimsel bir rastlantıya vurgu yapmaktadırlar. Biz, bu çalışmaya onların bu yorumlarını dâhil etmeden, sadece araştırma sonuçlarını ele alarak, farklı bir bakış açısıyla sonuçları yorumlamaya çalıştık. Çalışmamızda ortaya koydukları verilerinden bahsettiğimiz araştırmacılar tasarım delilini çürütmeyi amaçlasalar da bize göre ulaştıkları sonuçlar farklı bir yöne vurgu yapmaktadır: Bu sonuçlar, İslam düşünce tarihinde İbn Teymiyye haricinde çok fazla düşünürün üzerinde durmadığı, tüm insanların Tanrı'ya inanma kapasitesi ile doğduğunu ifade eden fitrat deliline işaret etmektedir.

Çalışmada ele aldığımız araştırmalardan üçü, insanda doğuştan var olan amaçlılığa ve akıllı tasarımcı inancına; bir çalışma ise insanda doğuştan ahlaki davranma duygusunun var olduğuna vurgu yapmaktadır. İslam dini özelinde teistik inanca baktığımız zaman, amaçlılığa sıklıkla vurgu yapıldığını ve akıllı tasarımcının tespit edilmesine yönelik buyrukların var olduğunu görüyoruz (Mülk 67/2-3; Yunus 10/31; Enbiya 21/30-33; Hac 22/5, 61-62; Rum 20-25; Zariyat 51/56).

Bu çalışmada ele aldığımız araştırma sonuçları bize; insanın dine inanma potansiyelini beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bilimsel araştırmalarla ortaya konulan bu durum ise İslam'ın fitrat olarak tanımladığı kavramla birebir karşılanmaktadır. Bebeklerin doğuştan akıllı bir tasarımın varlığını kabul etmeleri, çocukların her şeyde bir amaç olduğunu söylemeleri, hangi kültürde yetişmiş olurlarsa olsunlar yaratılışçı bir yapıya sahip oluşları, yetişkinlerin ise daha önce karşılaşmadıkları durumları izah ederken teleolojik açıklamaları tercih etmeleri insanoğlunun doğuştan beraberinde getirdiği özellikleri, yani fitratı, göstermektedir. Buradan da Tanrı'ya inanma hissiyatının insana verildiği, bunun da Tanrı'nın varlığının bir delili olduğu sonucu çıkabilir. Natüralist çabaların ulaşabildiği nihai nokta ile ilgili olarak en net ifadeleri, kendisi de bir natüralist olan, Paul Bloom dile getirmiştir; “yaratılışçılık ve Tanrıya inanç insanın iliklerine işlemiştir.” (Bloom, 2005, s.112).

Kaynakça

- Akçay, M. (2011). İnsanlığın ortak dini temeli: Fitrat. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, 23: 143-170.
- Arslan, Z. Ş. (2006). *Fitrat kavramı çerçevesinde eğitimde 'İnsanın neliği' sorusu*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul.

- Barrett, Justin L. (2007). Is the spell really broken? Bio-psychological explanations of religion and theistic belief. *Theology and Science*, 5,1:57-72. DOI: 10.1080/14746700601159564
- Bloom, P. (2005). Is God an accident?. *The Atlantic Monthly*, p.105-112.
- Bloom, P. (2007). Religion is natural. *Developmental Science*, 10(1), p.147-151. DOI: 10.1111/j.1467-7687.2007.00577.x
- Bloom, P. (2009). Religious belief as an evolutionary accident. *The Believing Primate* Editörler: Jeffrey SCHLOSS ve Michael J. MURRAY. New York: Oxford University Press. 118-127.
- Çetin, İ. (1995). *John Locke'da Tanrı anlayışı*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Evans, M. (2000). Why creationism is here to stay. *Imagining the Impossible: Magical, Scientific and Religious Thinking in Children*. Editörler: K. Johnson ve P. Harris. Cambridge. 305-331.
- Evans, M. (2001). Cognitive and contextual factors in the emergence of diverse belief systems: Creation versus evolution. *Cognitive Psychology*, 42, p. 217-266.
- Hamlin, J. K. vd. (2007). Some innate foundations of social and moral cognition. *Nature*, 450 (22), p.557-560.
- Hökekleli, H. (1996). Fıtrat. *İslam Ansiklopedisi* (13. C. s.47-48) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Teymiyye (1978). *Der'u tearuz el-Akl ve'n-Nakl*. Thk. Muhammed Reşad Salim. Beyrut: Dârü'l-Künuzi'l- Edebiyye.
- İbn Teymiyye (1987). *Külliyat 1-9*. Çev.: Komisyon. İstanbul: Tevhid Yayınları.
- Kelemen, D. (1999a). Why are rocks pointy? Children's preference for teleological explanations of the natural world. *Developmental Psychology* 35 (6), p.1440-1452.
- Kelemen, D. (1999b). Function, goals and intention: Children's teleological reasoning about objects. *Trends in Cognitive Sciences* 3 (12), p.461-468.
- Kelemen, D. (2004). Are children intuitive theists? Reasoning about purpose and design in nature. *Psychological Science*, 15 (5), p.295-301.
- Newman, G. E. vd. (2010). Early understandings of the link between agents and order. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 107 (40), p. 17140-17145.
- Okumuşlar, M. (1999). *Kuran'a göre din fıtrat eğitim ilişkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, Konya.
- Ülken, H. Z. (1978). *Tarihi maddeciliğe reddiye*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Wynn, K. (2008). Some innate foundations of social and moral cognition. *The Innate Mind, Volume 3: Foundations and the Future*. Editörler: Peter Carruthers, Stephen Laurence ve Stephen Stich. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.